

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ

**ԱՂԻՐԵՋԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՇԱՐԱԴՐՄԱՆ ՀԱՅԵՏԱԿԱՐԳԸ
(ԸՍՏ ԱՂԻՐԵՋԱՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԴԱՍԱԳՐԵՐԻ) * 1**

ՐՏԴ 371.671

DOI: 10.52063/25792652-2022.4.15-26

ԱՐՄԱՆ ԵՐԻԱԶԱՐՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի
Հայոց պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր,
«Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհրդի անդամ,
պատմական գիտությունների դոկտոր,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
armanyeghiazaryan@ysu.am

ԱՐԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի
Հայոց պատմության ամբիոնի դոցենտ,
պատմական գիտությունների թեկնածու,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
arahovhannisyan@ysu.am

ԱՐՄԻՆԵ ԶԻՐՈՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի
Հայոց պատմության ամբիոնի հայցորդ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
armine.chiroyan@ysu.am

Պատմության դասագրքերը մեծ նշանակություն ունեն մատաղ սերնդի դաստիարակության գործում՝ նրանում ձևավորելով հայրենիքի, ժողովրդի ու նրա պատմության վերաբերյալ աշխարհագրական, ժամանակագրական ու բովանդակային գիտելիքներ: Պատահական չէ, որ մի շարք երկրներում պատմության դասագրքերը, քաղաքական պայմանների թելադրանքով, ձեռք են բերում նաև գաղափարաբանական գործառույթներ՝ փորձելով պատմական գիտելիքից զատ և նույնիսկ նրա փոխարեն նոր սերնդի մեջ սաղմավորել գաղափարաքաղաքական բնույթի պատկերացումներ, որոնք հաճախ ոչ միայն խեղաթյուրում են պատմական իրողությունները, այլ նաև մյուս ժողովուրդների նկատմամբ ձևավորում թշնամական վերաբերմունք:

Հոդվածի նպատակը պատմության ադրբեջանական դպրոցական դասագրքերի քննական վերլուծության հիման վրա Ադրբեջանի պատմության

* Հոդվածը ներկայացվել է 17.12.2022թ., գրախոսվել՝ 22.12.2022թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.12.2022թ.:

1 Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6A043 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակում:

շարադրման հայեցակարգի լուսաբանումն է: Խնդիր է դրվել բացահայտել «աղբբեջանցիների պատմական տարածքի», նրանց ծագման ու ձևավորման հիմնահարցերի վերաբերյալ, ինչպես նաև հարևան ժողովուրդների տարածքների նկատմամբ հավակնությունների առումով աղբբեջանցի հեղինակների հիմնական մոտեցումները:

Աշխատանքը շարադրելիս կիրառվել է պատմաքննական մեթոդը: Վերջինիս շրջանակներում փորձ է արվել բացահայտելու աղբբեջանական դասագրքերում պատմական սկզբնաղբբյուրների տեղեկությունների հետևողական խեղաթյուրումը և դրա շարժառիթները՝ հընթացս լուսաբանելով ինչպես նշված տեղեկությունների բուն իմաստը, այնպես էլ ներկայացնելով աղբբեջանցի հեղինակների կեղծիքները ի ցույց դնող նորանոր տեղեկություններ:

Յողվածում բացահայտվում են պատմության աղբբեջանական դասագրքերի հեղինակների կատարած բազմաթիվ նմանատիպ կեղծիքներ, ներկայացվում դրանց հետևանքով առաջացած հակասությունները, ինչպես նաև այդ դասագրքերի հստակ հակահայկական բովանդակությունը:

Յիմնաբառեր՝ պատմության կեղծարարություն, հեղինակներ, դպրոցական դասագրքեր, ժողովուրդ, ազգ, լեզու, կրոն, պետական կազմավորումներ, պատմական տարածք, հակասություններ, հայեցակարգ:

Աղբբեջանական «պատմական» տարածքն ըստ դպրոցական դասագրքերի

Ըստ աղբբեջանցի հեղինակների՝ Աղբբեջանը հին ժամանակներից ի վեր ունեցել է ծավալուն տարածքներ: Դրանց սահմանները հարավում հասել են մինչև Յամադան, Ղազվին ու Չենջան՝ ընդգրկելով Իրանի հյուսիսային հատվածը, հյուսիսում՝ մինչև Մեծ Կովկասի լեռնաշղթա և Դերբենտ, արևելքում նրա սահմանները ողողել են Կասպից ծովի ջրերը, արևմուտքում՝ այսպես կոչված Արևելյան Անատոլիայից մինչև Սևանա լճի ավազան՝ ներառելով Երևանը, ինչպես նաև Թիֆլիսը (պատմական Բորչալուի մահալ) և Ուրմիա լճի արևմտյան ափերը (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 61; Мусаева и др. 21): Փաստորեն, նրանք իրենց պատմական տարածք են համարում ներկայիս Իրանի Իսլամական Յանրապետության մի զգալի հատվածը, Յայաստանի Յանրապետության գրեթե ողջ տարածքը՝ համարելով այն «Արևմտյան Աղբբեջան», Վրաստանի արևելյան շրջանները, ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնության հարավային մի հատված:

Շրջանառվող ամենատարածված քարտեզներից մեկը (տե՛ս նկարը) ներկայացված է Աղբբեջանի 10-րդ դասարանի դպրոցական դասագրքի 32-րդ էջում և վերաբերում է Ք.ա. IV-I դարերին (Алиев Т. и др. 32): Զարտեզի վրա նշված տարածքին տրված է Աղբբեջան անվանումը: Սակայն խնդիրն այն է, որ ո՛չ տվյալ և ո՛չ էլ որևէ այլ պատմափոլում չի եղել Աղբբեջան կամ այլ անվանումով և ներկայացված տարածքն ընդգրկող առանձին պետություն կամ վարչատարածքային միավոր: Ավելին՝ տվյալ ժամանակահատվածում նույնիսկ հենց իրենց՝ ներկայիս աղբբեջանցի հեղինակների «խոստովանությամբ» չի եղել ձևավորված ո՛չ աղբբեջանցի ժողովուրդ և ո՛չ էլ աղբբեջանցի ազգ (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 39): Այդ ժամանակ իրենց իսկ պնդումներով դեռևս չի շրջանառվել նույնիսկ Աղբբեջան անվանումը: Յին աղբբյուրներում Աղբբեջան անվան նախնական տարբերակը հնչել է որպես Ատրպատական՝ կապված դրանից հարավ գտնվող երկրամասի հետ: 7-րդ դարից սկսած՝ արաբական աղբբյուրներում այս տարածքը սկսեց կոչվել Աղբբեջան (Алиев В. и др. 62): Այն իբրև թե վերաբերում էր ինչպես բուն Ատրպատականին (ըստ աղբբեջանցի հեղինակների՝ Յարավային Աղբբեջան), այնպես էլ ներկայիս Աղբբեջանի Յանրապետության հարավային որոշ շրջանների:

Բայց այստեղ ևս աղբբեջանցի հեղինակների պնդումներն իրականությանը չեն համապատասխանում, քանի որ, արաբ հեղինակների վկայությամբ, Աղբբեջան անվանումը վերաբերել է միայն Ատրպատականին, այլ ոչ թե ներկայիս Աղբբեջանի տարածքին: Ատրպատական-Աղբբեջանը ներկայիս Այսրկովկասի տարածքից բաժանվում էր Արաքս գետով (Ibn Khordadbeh 121; Jacut's 183-184): Աղբբեջանցիների ներկայացրած սահմաններում (տե՛ս քարտեզը) Աղբբեջան անվանումով միասնական պետություն երբևէ գոյություն չի ունեցել: Այս մասին չկա որևէ տեղեկություն, ինչը արտացոլված է 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դ. սկզբի հանրագիտարաններում (Брокгаузъ и Ефронъ 212; The Encyclopaedia Britannica 80):

Աղբբեջանցիները կշված ձևով ներկայացնելով իրենց «պատմական» սահմանները՝ իրենց են վերագրում ողջ պատմության ընթացքում այդտեղ տեղի ունեցած գրեթե ցանկացած իրադարձություն: Պատմությունը շարադրելով նման տրամաբանությամբ՝ նրանք միաժամանակ տարածքային նկրտումներ են ցուցաբերում իրենց գրեթե բոլոր հարևանների նկատմամբ: Այստեղ բացառություն է կազմում թերևս միայն Թուրքիայի Հանրապետությունը, որի հետ վերջիններս ունեն հատուկ հարաբերություններ և որտեղ բնակվող ժողովրդի հիմնական հատվածին ամեն կերպ փորձում են նույնացնել իրենց հետ:

Այսպես կոչված աղբբեջանցի ժողովրդի ծագման և ձևավորման խնդրի ներկայացումը աղբբեջանական դպրոցական դասագրքերում

Աղբբեջանցի հեղինակները, կապված այն իրողության հետ, որ «աղբբեջանցի» հասկացությունը հին և միջին դարերում և նոր ժամանակներում երբեք չի օգտագործվել, կիրառում են մի հևարք, որով փորձում են փակել այս «բացը»: Հորինվել է մի թեզ, ըստ որի, սկսվելով հևագույն շրջանում՝ աղբբեջանցի ժողովրդի ձևավորումը ավարտվել է 9-րդ դարում, իսկ ևհա 19-րդ դարի վերջին, կապված աղբբեջանցի ժողովրդի՝ ազգային ինքնության հստակեցման հետ, ի հայտ եկավ աղբբեջանական ազգը: Աղբբեջանական դասագրքերի հեղինակների կարծիքով՝ աղբբեջանցի ժողովրդի կազմավորման գործընթացը սկսվել է դեռևս մեր թվարկությունից առաջ և շարունակվել աքեմենյանների օկուպացիայի ժամանակաշրջանում (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 62): Իբրև թե Ատրպատական և Աղվանք պետությունների ձևավորումը արագացրել է «աղբբեջանական» ժողովրդի կազմավորման գործընթացը, որն ավարտվել է սասանյանների ու արաբների նվաճումների ու իսլամի տարածման ժամանակաշրջանում: Նրանց կարծիքով «աղբբեջանցի ժողովրդի» ձևավորման գործում մեծ դեր են ունեցել թյուրքական այն բազմաթիվ ցեղերը, որոնք հևագույն ժամանակներից բևակվել են, այսպես կոչված, աղբբեջանական երկրում, որը, ինչպես տեսևք, ըստ նրանց, ընդգրկում էր ներկայիս Աղբբեջանի տարածքը և ընդարձակ տարածքներ Հայաստանի Հանրապետությունից, Վրաստանի Հանրապետությունից, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունից և Ռուսաստանի Դաշնությունից: Նրանց պնդմամբ այդ տարածքի բնիկ բևակչությունը հիմնականում բաղկացած է եղել թյուրքական ցեղերից (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 61): Հին ժամանակներից բևակվելով այստեղ՝ վերջիններս Աղբբեջանը համարում էին իրենց հայրենիքը: Դրանց թվին են պատկանում օղուզները, որոնց աղբբեջանցիներն իրենց նախնի են համարում (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 61; Мусаева и др. 48):

Աղբբեջանի լայնածավալ տարածքներում իբրև թե բևակվում էին գարգարներ, խուրիներ, սուեր, լուլուբներ, թյուրքեր, նախչիներ, կուտիներ և թյուրքական ծագում ունեցող այլ ցեղային միավորումներ (Махмудлу, и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 61), որոնք հանդիսևնում էին Աղբբեջանի տարածքի հևագույն բևակիչները: Տեղացի ժողովրդի բարեկամ էթնոսները (կիմներներ,

սելջուկներ, սակեր, հոներ, սաբիրներ, խազարներ, իսկիտներ) արդյունքում ևս տեղափոխվել են այստեղ (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 61): Նշված ժողովուրդները կարևոր դերակատարում են ունեցել «ադրբեջանցի ժողովրդի» կազմավորման գործընթացում: Հյուսիսային Ադրբեջանում բնակվել են նաև ուտիներ, լելեր, կասպեր և այլ ժողովուրդներ (Алиев В. и др. 71): Շարունակելով իրենց մտավարժանքները՝ ադրբեջանցի հեղինակներն այնպես են ներկայացնում, թե պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում (աքեմենյանների, սասանյանների, խալիֆայության շրջաններում և այլն) Ադրբեջան տեղափոխված ոչ թյուրքական էթնիկական միավորները ևս մտել են ադրբեջանցի ժողովրդի կազմի մեջ (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 61): Ու քանի որ Սասանյան Իրանի և Արաբական խալիֆայության տիրապետության շրջանում Ատրպատականը և Աղվանքը մտել են այդ տերությունների կազմի մեջ, ադրբեջանցի հեղինակները փորձում են հիմնավորել, որ այս հանգամանքը նշված ցեղերի միավորումը դարձրեց անխուսափելի տարածքային և լեզվական ընդհանուր հիմքերի վրա: Միջնադարում թյուրքական ցեղերի հոսքը շարունակվեց դեպի Ադրբեջան, որտեղ նրանք կողք կողքի ապրում էին տեղացի թուրքերի հետ: Դրանից բացի Ադրբեջան տեղափոխվեցին շատ պարսիկներ և արաբներ, որոնք ենթարկվեցին ձուլման և մոռացան իրենց լեզուն (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 62):

Ըստ ադրբեջանցի հեղինակների՝ Աղվանքում և Ատրպատականում ֆեոդալական հարաբերությունները զարգանում էին միաձև: Սասանյան ղեկավաները Հյուսիսային Ադրբեջանի տարածք էին տեղափոխում իրանալեզու ցեղերի, որի նպատակն էր ավելացնել այստեղ իրենց ազդեցությունը և հենարան ստեղծել, սակայն պարսկալեզու ցեղերը այստեղ ձուլվում էին թյուրքալեզու թյուրքական ցեղերին (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 62): Նրանք ևս իրենց մասնակցությունն էին բերում համընդհանուր էթնոսի կազմավորմանը:

Փաստորեն, ադրբեջանցի հեղինակների պնդումները հիմնվում են այն կեղծ դրույթի վրա, թե իբր ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում բնակված բնիկ և եկվոր բոլոր ցեղերն ու ժողովուրդները պատմության ընթացքում միաձուլվել են այդ տարածքում բնակվող թյուրքական ցեղերի հետ, որի արդյունքում ձևավորվել է, այսպես կոչված, ադրբեջանական ժողովուրդը: Իսլամի ընդունումը նրանք համարում են շատ կարևոր շրջադարձ իրենց ժողովրդի կյանքում: Ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում ապրող բազմաթիվ ցեղերի կողմից իսլամ ընդունելու հանգամանքը նպաստեց և արագացրեց ադրբեջանական էթնոսի ձևավորմանը, քանի որ ձևավորվեց կրոնական ընդհանրություն, և մարդիկ համախմբվեցին միևնույն կրոնի շուրջ: Այն ամրապնդեց ինչպես թյուրքական, այնպես էլ մյուս ժողովուրդների միասնությունը Ադրբեջանում: Ընդունելով իսլամ և իսլամական մշակույթի տարրեր՝ նրանք իրենց կյանքը սկսեցին կառուցել դրա հիմքի վրա (Абдуллаева 70; Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 62): Իրենց ազգային արժեքները առավել հարստացան իսլամական մշակույթով, և իսլամի ազդեցությամբ ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում ձևավորվեց նոր մշակույթ: Համատեղ պայքարը ընդդեմ ընդհանուր թշնամիների ևս (Սասանյաններ, Բյուզանդիա, քրիստոնեա պետություններ, արաբներ) դրական ազդեցություն ունեցավ ադրբեջանական ժողովրդի կազմավորման գործում (Абдуллаева 70; Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 62):

Փորձ է կատարվում ցույց տալ, թե ադրբեջանաթուրքական լեզվի՝ որպես հաղորդակցման լեզու ձևավորման գործընթացի ավարտով ամրապնդվեցին խալիֆայության կազմի մեջ մտնող ժողովուրդների տնտեսական և մշակութային կապերը, և ստեղծվեցին բոլոր անհրաժեշտ պայմանները միասնական ժողովրդի ձևավորման համար: Արաբական խալիֆայության թուլացումը նպաստեց Ադրբեջանի տարածքում թյուրք-իսլամական էթնոքաղաքական գործնի ուժեղացմանը:

Օղուգաստեղուկյան թյուրքերը շատ արագ ձուլվեցին «հին աղբրեջանական թյուրքերի» հետ, որոնց հետ ունեին ընդհանուր արմատներ և լեզու (Алиева 122): Ըստ աղբրեջանցիների՝ սելջուկների հոսքի արդյունքում օղուգաթյուրքական ցեղերը դարձան Հարավային Կովկասի և Աղբրեջանի հիմնական էթնիկական և քաղաքական գործոնը: 11-րդ դարի կեսերին ստեղծված Սելջուկյան տերությունը մեծ ազդեցություն ունեցավ Աղբրեջանում տեղի ունեցող պատմական գործընթացների վրա: Հարավային Կովկասի մուսուլման բնակչությունը սելջուկ թյուրքերին նայում էր որպես դաշնակցի Բյուզանդիայի և հայ-վրացական ոտնձգություններ դեմ համընդհանուր պայքարի համար (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 62):

«Աղբրեջանցի ժողովրդի» կազմավորման գործում իբրև թե կարևոր դերակատարում ունեցավ Կարա-Կոյունլու ցեղախումբը, որը մեծ դեր ունեցավ նաև Աղբրեջանի պատմության մեջ (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 99): Ցեղի անվանումը, որը կառավարվում էր օղուգական Բահարի ցեղերի կողմից, կապված էր իր տոտեմի՝ «սև ոչխարի» հետ: Պատմական աղբյուրներում իբրև թե նշվում է, որ կարա-կոյունլուները սկսել են տեղափոխվել Աղբրեջան 6-րդ դարից: Այս ցեղի կենտրոնական շրջանը, ուր նրանք ժամանել էին իրենց երկիր թուրք-օղուգական առաջին հոսքերի ժամանակ, տեղակայված էր Վանա լճից հյուսիս (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 100): Ակ-կոյունլուները, լինելով օղուգական թյուրքեր, ըստ աղբրեջանցիների, ապրել են աղբրեջանական հողերում՝ Կովկասյան լեռների և Արաքս գետի միջնամասում: Նրանք ևս կարևոր դերակատարում են ունեցել աղբրեջանական ժողովրդի կազմավորման գործում (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 105): Այս ցեղը, միջնադարում հաստատվելով Աղբրեջանի հարավում, տարածվեց մինչև Տիգրիս և Եփրատ գետերին հարող տարածքներ և «Արևելյան Անատոլիա»: Այնուհետև նրանք հաստատվեցին Դիարբեքիրում (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 105):

Ըստ աղբրեջանական դպրոցական դասագրքերի՝ աղբրեջանական ժողովրդի կազմավորման գործընթացն ավարտվել է 7-9-րդ դդ. (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 39), չնայած որևէ աղբյուրում նման տեղեկություն չկա:

Նշվածից ակնհայտ է, որ աղբրեջանցի հեղինակները փորձել են իրենց պատմությունը «կառուցել» ներկայումս տիրապետած տարածքների, ինչպես նաև այն երկրների ու երկրամասերի հիման վրա, որոնք համարում են իրենցը, ուստի այդ բոլոր հողերի վրա երբևէ բնակված ցեղերին ու ժողովուրդներին կապում են ներկայիս աղբրեջանցիների հետ, հետևաբար նաև՝ յուրացնում նրանց մշակույթը, ինչի ականատես ենք մենք այսօր:

Աղբրեջանցիներն իբրև թե դարձել են հիմնական էթնիկ ուժը պատմական այն սահմաններում, որն արդեն ներկայացրել ենք, և որն իրենցն են համարում: Սակայն պետք է փաստել, որ որոշ հետազոտողների կարծիքով «աղբրեջանցի ժողովրդի» կազմավորման գործընթացն ավարտվել է նշված տարածքներում օղուգների հայտնվելուց հետո: Օղուգները, որոնց աղբրեջանական հեղինակներն իրենց նախնիներն են համարում, և որոնք իբրև թե լուրջ մասնակցություն են ունեցել աղբրեջանցի ժողովրդի կազմավորման գործում, Անդրկովկաս են տեղափոխվել 11-13 դարերում (Агаджанов 6): Առհասարակ թյուրքական ծագում ունեցող ստտակյաց բնակչության մասին Կովկասում, Փոքր Ասիայում և Ատրպատականում որևէ տեղեկություն նախքան սելջուկ-թյուրքերի հայտնվելը չկա (Энаятолла 101-102): Գիտնականների մեծամասնության կարծիքով թյուրքերի ներթափանցումը Աղբրեջան-Ատրպատական և Անդրկովկաս չէր կարող տեղի ունենալ 11-րդ դարից շուտ (Энаятолла 104): Սա մեզ հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ «աղբրեջանցի ժողովրդի» կազմավորումը չէր կարող ավարտվել 7-9-րդ դարերում: Ակ-կոյունլու և Կարա-Կոյունլու ցեղախմբերը, որոնք ևս օղուգական ծագում ունեին և, ըստ աղբրեջանցի

հեղինակների, նշանակալի դերակատարում էին ունեցել ադրբեջանցի ժողովրդի կազմավորման գործում, բնականաբար նշված տարածքներում ևս հայտնվել էին 11-րդ դարից ոչ շուտ, ինչը մեկ անգամ ևս փաստում է, որ ադրբեջանական ժողովրդի կազմավորման ավարտը չէր կարող տեղի ունենալ 7-9-րդ դդ.:

«Ադրբեջանցի ազգի» ձևավորման հարցի ներկայացումը դպրոցականներին

Այսպես կոչված ադրբեջանական ազգի ձևավորումը, ըստ ադրբեջանցի հեղինակների, տեղի է ունեցել 19-րդ դարի երկրորդ կեսին նույն պատմական տարածքներում, որոնց արդեն անդրադարձել ենք (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 39): 19-րդ դարի երկրորդ կեսին կապիտալիստական հարաբերությունները կարևոր տեղ էին գրավում Յյուսիսային Ադրբեջանի (խոսքը ներկայիս Ադրբեջանի Հանրապետության մասին է) սոցիալ-տնտեսական կյանքում: Այդհարաբերությունների արագ զարգացումը ընդլայնեց տնտեսական կապերը Յյուսիսային Ադրբեջանի առանձին շրջանների միջև: Ձևավորվեցին սոցիալական նոր խմբեր՝ բուրժուազիա և բանվորներ: Ստեղծվեցին տնտեսական կյանքի միասնության անհրաժեշտ նախադրյալները: Իսկ դա իր հերթին խթան հանդիսացավ հաղթահարելու փակ կենցաղը, ադրբեջանական ժողովրդի վերափոխումը ազգի (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 39):

Ադրբեջանական ազգի ձևավորման գործընթացն իբրև թե ունեցել է իր առանձնահատկությունները: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է այն հանգամանքին, որ այդ ժամանակահատվածում ադրբեջանցիների «պատմական հայրենիքը» բաժանված է եղել երկու մասի: Յյուսիսային Ադրբեջանի տարածքը հանդիսացել է Ռուսական կայսրության գաղութ, որի տարածքն էլ իր հերթին բաժանված է եղել տարբեր նահանգների (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 39):

Ադրբեջանցիների դպրոցական դասագրքերում նշվում է, որ Գյուլիստանի և Թուրքմենչայի պայմանագրերից հետո Ադրբեջանը կորցրեց իր անկախությունը, իսկ երկիրն ու ժողովուրդը բաժանվեցին (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 8-го класса 182; Мусаева и др. 109): Ադրբեջանցիները նշում են, որ Ադրբեջանը 19-րդ դարում այլևս գոյություն չունեի որպես միասնական պետություն: Տպավորություն է, թե մինչև 19-րդ դարը Ադրբեջանը միասնական անկախ պետություն էր: Դա այն պարագայում, երբ, իրենց իսկ հավաստմամբ, ադրբեջանցիները որպես ազգ ձևավորվել են միայն 19-րդ դարի երկրորդ կեսին, և բնական է, որ առանց ազգ դառնալու նրանք չէին կարող ունենալ ազգային պետություն:

Ադրբեջանական դասագրքերում նշվում է, որ Թուրքմենչայի պայմանագրի ստորագրումից հետո Արաքս գետից հարավ գտնվող ադրբեջանական հողերը մնացին Ղաջարների տիրապետության տակ: Այս ժամանակաշրջանում «Հարավային Ադրբեջանը» իբրև թե համարվում էր պետության կարևորագույն մասը և կառավարվում էր անմիջապես գահաժառանգի կողմից: Իսկ 19-րդ դարի սկզբին Հարավային Ադրբեջանը (իմա՝ Իրանական Ադրբեջան) վերածվեց Ղաջարական պետության 4 գավառներից մեկի (Агаларов и др. 58):

Ադրբեջանցի հեղինակների պնդմամբ՝ Ղաջարական դինաստիայի անկումից հետո իշխանության եկած Ռզա շահը (1925-1941 թթ.) «Հարավային Ադրբեջանում» վարում էր ազգային խտրականության քաղաքականություն, ինչը որոշիչ դեր էր խաղացել նաև նրա գահ բարձրանալու գործում: Նա ձգտում էր պարսիկներին վերածել իշխող ազգի և ոչնչացնել Իրանում գտնվող ադրբեջանցի թուրքերին (Агаларов и др. 136-137): Ադրբեջանցիներին արգելվել էր կրթություն ստանալ, մայրենի լեզվով գրքեր և թերթեր հրատարակել: Դպրոցներում և պետական

հաստատություններում խստիվ արգելված էր թուրքերեն խոսելը: Այլովել էին թուրքերենով գրքեր և ձեռագրեր: Պարսկականացվել էին աշխարհագրական և պատմական տեղանունները, ինչպես նաև թուրքական ազգանունները (Агаларов и др. 136-137):

Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցած «Հյուսիսային Ադրբեջանում» ևս, ըստ ադրբեջանցի հեղինակների, ազգային և կրոնական խտրականության քաղաքականություն է վարվել, ոչ մի պաշտոնական փաստաթղթում չի գործածվել «Ադրբեջան» վարչատարածքային անվանումը, պետական հիմնարկներում բոլոր գործերը վարվել են ռուսերեն (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 40):

Ըստ ադրբեջանցի հեղինակների՝ Ցարական կառավարությունը պաշտոնական փաստաթղթերում ադրբեջանցի թուրքերին անվանել է «մուսուլմաններ» կամ «թաթարներ» (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 40): Ադրբեջանցիների իշխանական շրջանակներն այս կերպ փորձում էին մոռացության տակ իրենց պատմական անունը: Նրանք ամեն կերպ խանգարում էին ադրբեջանցի ժողովրդին գիտակցել իր ազգային պատկանելությունը: Նման քաղաքականության արդյունքն այն էր, որ ադրբեջանցիներն ամենից հաճախ իրենց ազգության մասին հարցին պատասխանում էին «ես մուսուլման եմ» (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 41):

Առաջին անգամ «ազգ» հասկացությունն առաջ քաշեց Ս. Ֆ. Ախունդզադեն: Մամուլում և հանրային գիտակցության մեջ սկսվեց գործածվել «ադրբեջանական ազգ» արտահայտությունը (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 40): 1891 թ. Նոյեմբերի 6-ին «Քեշկուկ» թերթում «ադրբեջաներեն» ստորագրված հոդվածում հարց է բարձրացվել՝ «Ի՞նչ ազգ եք դուք», և տրվել է պատասխան՝ «Դուք ադրբեջանցի եք»: Այսպիսով, օրակարգում ընդգրկվել է «ադրբեջանական ազգ» արտահայտությունը: Դրանից հետո հրապարակախոս Ս. Շահթահտինսկին «Կասախյ» թերթում վերջապես պարզաբանել է իրավիճակը՝ Հարավային Կովկասի թուրք-մահմեդական բնակչությանը անվանելով ադրբեջանցիներ, իսկ նրանց լեզուն՝ ադրբեջաներեն (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 40): Ս. Ֆ. Ախունդզադեն և Գ. Չարդաբին իրենց գործունեությամբ ձգտում էին ապահովել, որ ադրբեջանցիներն առաջին հերթին գիտակցեն իրենց թուրքական, իսկ երկրորդ հերթին՝ մուսուլմանական ինքնությունը (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 40):

Այսպիսով՝ կարող ենք արձանագրել, որ ադրբեջանցիները փորձում են հիմնավորել, թե իրենք որպես ազգ ձևավորվել են 19-րդ դարի վերջերին, երբ իբրև թե կորցրել էին իրենց միասնական պետությունը:

Կրոնները ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում և «աղվանների ձուլման» հայեցակարգը ըստ ադրբեջանցի հեղինակների

Ըստ ադրբեջանցի հեղինակների՝ պատմության տարբեր ժամանակներում ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում ապրող ժողովուրդները հետևել են տարբեր կրոնների: Նրանք եղել են հեթանոս, կրակապաշտ, քրիստոնյա, հետո ընդունել են իսլամ: Հին ժամանակներում Ադրբեջանի որոշ հատվածներում և հատկապես հարավային շրջաններում տարածված էր կրակապաշտությունը: Ըստ «ադրբեջանական աղբյուրների»՝ քրիստոնեությունը ևս տարածված է եղել ադրբեջանցիների շրջանում: Ինչ-որ ժամանակ այն եղել է ադրբեջանա-աղվանական պետություն պետական կրոնը (Мусаева и др. 37-38):

Զանի որ ադրբեջանցի հեղինակները խնդիր ունենին քրիստոնյա Աղվանքի և Արցախ-Ուտիք հայաշխարհի նկատմամբ նկրտումները հիմնավորելու հարցում, նրանք այդ առումով մշակել են մի շինծու հայեցակարգ, ըստ որի՝ I-III դդ. Աղվանքի որոշ

շրջաններում (ըստ ադրբեջանցի հեղինակների՝ Ներառյալ Արցախը) տարածվեց քրիստոնեական կրոնը, ձևավորվեցին առաջին քրիստոնեական համայնքները: Աղվանից եկեղեցին համարվում է Կովկասի և ամբողջ աշխարհի հնագույն եկեղեցիներից մեկը: Աղվանքի Ուռնայր թագավորը ընդունեց քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն, սակայն ըստ ադրբեջանցիների՝ այն չդարձավ բոլորի կրոնը Աղվանքում (Алиев В. и др. 96-97): Հին աղվանները հեթանոս էին ու կռապաշտ: Աղվանքի թագավոր Վաչագան Գ-ն (5-րդ դ. վերջ) քայլեր կատարեց քրիստոնեական կրոնի ամրապնդման համար, բայց ըստ ադրբեջանցիների՝ այս կրոնը Աղվանքում չկարողացավ խոր արմատներ գցել: Նրանց համոզմամբ՝ Արցախում գտնվող Ամարաս համալիրը ունի աղվանական ծագում (Алиев В. и др. 99): Արցախն ու Ուտիքը համարելով Աղվանքի մաս՝ ադրբեջանցիներն այստեղ գտնվող քրիստոնեական համալիրները ևս վերագրում էին վերջիններիս, ինչը, հետևելով ադրբեջանցիների պատմության շարադրման տրամաբանությանը, շատ օրինաչափ է:

Ադրբեջանի դպրոցական դասագրքերում շարադրված է Արցախի վերաբերյալ ամբողջությամբ շինծու հետևյալ հայեցակարգը: Հայ առաքելական եկեղեցին, օգտագործելով իրեն պաշտպանող խալիֆայության քաղաքական հովանավորությունը սկսած 8-րդ դարից, ճնշումներ է գործադրել աղվանից եկեղեցու նկատմամբ: Նախ՝ աղվաներեն գրված կրոնական և պատմական բովանդակության բոլոր փաստաթղթերը մեծ աղավաղմամբ ու կեղծմամբ թարգմանվել են հայերեն, որից հետո սկսվել է բնակչության գրիգորականացման գործընթացը, և այս կերպ՝ տեղի քրիստոնյա աղվանների աստիճանական հայացումը: Քրիստոնյա բնակչության մեծամասնությունը, որպեսզի պահպանի իր աղվանական ինքնությունը, ընդունելով իսլամական կրոնը, խառնվել է ադրբեջանական ժողովրդին (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 8-го класса 192): Ղարաբաղի լեռնային հատվածում բնակվող աղվանական բնակչությունը նախընտրել է պահպանել իր կրոնական համոզմունքները և ենթարկվել է ճնշումների Հայ գրիգորյանական եկեղեցու կողմից: Ըստ ադրբեջանցի հեղինակների՝ Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում բնակվող աղվան բնակչության հայացման գործընթացը ավարտվել է Ռուսաստանի կողմից Հարավային Կովկասը գրավելուց հետո, երբ ստեղծվել են պայմաններ տարբեր երկրներից տվյալ տարածքում հայերին վերաբնակեցնելու համար, և երբ 1836 թ. վերացվել է Աղվանքի կաթողիկոսությունը, իսկ աղվանից եկեղեցիները սկսել են ենթարկվել Էջմիածնին (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 8-го класса 193): Այս ամենը կատարվել է Ցարական Ռուսաստանի նպատակաուղղված քաղաքականության արդյունքում:

Կարող ենք արձանագրել, որ, ըստ ադրբեջանցի հեղինակների, մինչիսլամական շրջանում Ադրբեջանում դավանել են զրադաշտականություն, քրիստոնեություն և կռապաշտություն: Արաբական արշավանքներից հետո՝ 7-8-րդ դարերում, Ադրբեջանում վերացան հեթանոսությունն ու կրակապաշտությունը: Իսլամի ընդունումն ամրապնդել է ինչպես թյուրքական, այնպես էլ մյուս ժողովուրդների միասնությունը: Ընդունելով իսլամ և իսլամական մշակույթի տարրեր՝ նրանք իրենց կյանքը սկսել են կառուցել դրա հիմքի վրա:

Ադրբեջանցի հեղինակների կողմից պատմական իրողությունների այսօրինակ խեղաթյուրմանը անդրադարձել է Բ. Հարությունյանը: Նա նախ հստակեցրել է «Աղվանից եկեղեցու» Եռությունը: Այդ անվանումը առաջացել է պատմական անցքերի պատճառով, երբ Հայոց եկեղեցու թեմերը Առանի մարզպանության ստեղծումից հետո՝ 5-րդ դարում, հոգևոր-վարչական առումով ստիպված էին մտնել Նոր կառույցի մեջ: Չնայած Աղվանից անվանմանը՝ այն պարզապես Հայոց եկեղեցու մի մասն էր, և եթե տվյալ կաթողիկոսությունը հատուկ անջատողական ձգտումներ էր հանդես բերում, ապա դրանք անմիջապես սաստվում էին Հայոց եկեղեցու կողմից: Գտնվելով օտար տիրապետությունների լծի տակ՝ Հայոց եկեղեցին ծանր ժամանակաշրջաններ է ապրել: Մի պահ հայ կաթողիկոսությունների թիվը հասել է 6-ի: Դրա արդյունքն են

Կիլիկիայի, Ադթամարի կաթողիկոսությունների հանդես գալը, բայց սա ամենևին չի նշանակում, որ դրանք օտար տարրերի եկեղեցիներ են (Հարությունյան 46):

Ինչ վերաբերում է Կուրի և Արաքսի միջագետքում գտնվող Հայոց Արևելից կողմանց աշխարհների (Արցախն ու Ուտիքը) ազգաբնակչությանը, ապա այն ի սկզբանե հայկական ու հայախոս է եղել: Ադրբեջանցիները, ներկայացնելով աղվանից պետության մեջ ընդգրկված տարածքները, խեղաթյուրում են պատմական փաստերը՝ նշելով, որ ներկայիս Արցախի տարածքը մաս էր կազմում Աղվանից պետության: Սրա մասին են վկայում բազմաթիվ օտար հեղինակների հաղորդումները: Նրանց հաղորդմամբ՝ Մեծ Հայքի և Աղվանքի սահմանն անցել է Կուր գետով (Pliny 25, Ptolemaei 1), ուստի դրանից հարավ ընկած երկրներն ու երկրամասերը Աղվանքի մաս համարելը հակասում է պատմական իրողություններին:

Ադրբեջանցի հեղինակները նշում են նաև, որ աղվանների մի մասն իրենց աղվանական ինքնությունը պահպանելու և հայկական ազդեցությունից խուսափելու համար ընդունում էր այլ կրոն, դառնում այլադավան և խառնվում այլ ժողովրդների, ինչն անտրամաբանական է. ինչպե՞ս կարելի է պահպանել սեփական ինքնությունը՝ կրոնափոխ լինելով և խառնվելով այլ ժողովրդի:

Այսպես կոչված ադրբեջանական լեզվի ծագման և կիրառության խնդրի ներկայացումը ադրբեջանական դասագրքերում

Ըստ խնդրո առարկա դասագրքերի հեղինակների՝ Աղվանքում բնակվող 26 ցեղերից յուրաքանչյուրն ուներ իր լեզուն, բայց, այնուամենայնիվ, ընդհանուր լեզուն թուրքերենն էր, քանի որ թուրքական ցեղերը առաջատար ուժ էին այնտեղ (Алиев В. и др. 116): Մաննայի թագավորների անունները ևս իբրև թե վերծանվում են որպես թուրքական բառեր (Алиев В. и др. 54): Օրինակ՝ «Ազա» անունը նրանք վերագրում են «աղա»-ին (թուրքերեն՝ ավազ եղբայր): Ըստ ադրբեջանցի հեղինակների՝ դա վկայում է, որ Մաննայի լեզվի հիմքում ընկած է եղել հին թուրքերենը: Նրանց կարծիքով իսլամի ընդունումը դրականորեն անդրադարձավ միասնական ադրբեջանական ժողովրդի կազմավորման և ադրբեջանաթյուրքական լեզվի վրա:

Հետաքրքրական է, որ ադրբեջանցիները ադրբեջանական գրականության ամենահին և ինքնատիպ ստեղծագործություն են համարում «Զիթաբի-Դեդե Գորգուդ» էպոսը (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 71-72): Այն գրվել է արաբատառ թուրքերենով: Ըստ նրանց՝ էպոսը ադրբեջանական լեզվի հնության վկայությունն է, որը համարվում է թուրք ժողովրդի համընդհանուր ստեղծագործությունը: Ըստ նրանց՝ էպոսը տարածվել է 7-9-րդ դդ. ամբողջ երկրում: Միաժամանակ նշվում է, որ ադրբեջանական լեզուն արտահայտությունը սկսվել է օգտագործվել միայն 13-րդ դարում (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 96):

Ադրբեջանցի հեղինակների պնդմամբ՝ 13-րդ դարում, երբ սկսեց օգտագործվել «ադրբեջաներեն լեզու» արտահայտությունը, ստեղծվեցին համապատասխան բառարաններ: Այդ բառարաններում բացատրվում էին տարբեր ադրբեջանական բառեր և հասկացություններ: Արդյունքում սկսվեցին գործեր ստեղծվել իբրև թե ադրբեջաներեն քերականությամբ (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 7-го класса 96): 16-րդ դարից սկսած՝ ադրբեջանաթյուրքական լեզուն Սեֆյանների տերությունում բարձրացավ պետական մակարդակի (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 8-го класса 35): Սեֆյանների վարած իմաստուն քաղաքականության արդյունքում պարսկերեն գրելու ավանդույթը իր տեղը զիջեց ադրբեջաներենին: Սեֆյան պետությունը, ադրբեջաներեն լեզուն 16-րդ դարում դարձնելով պետական լեզու, հնարավորություն ստեղծեց այն առավել զարգացնելու: Փաստորեն, ըստ ադրբեջանցիների՝ Սեֆյան Իրանն ադրբեջանական պետություն էր, որի պետական լեզուն էր ադրբեջաներենը:

Չնայած այն հանգամանքին, որ տվյալ ժամանակահատվածում պետության մեջ իշխանության գլուխ էին անցել թյուրքական ծագում ունեցող ցեղերը, այնուամենայնիվ պետության էությունը պարսկական էր, քանի որ պետության հիմքում ընկած էր ոչ թե ազգային բնույթը, այլ շիա դավանանքը: Բացի այդ, դրզըլբաշական ցեղերի շրջանում միասնական ժողովրդի մտածելակերպ և հոգեկերտվածք գոյություն չուներ (Հարությունյան 35):

Ըստ աղբրեջանցիների համոզման՝ 1918 թ. մայիսին՝ Աղբրեջանի՝ անկախությունն ձեռք բերելուց հետո, ազգային պետականաշինության ոլորտում ամենակարևոր քայլերից մեկը հանդիսացավ թուրքերենի՝ Աղբրեջանի պետական լեզու հռչակելը (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 97): Հետաքրքրական է, որ չնայած այն հանգամանքին, որ «աղբրեջաներեն լեզու» արտահայտությունը իբրև թե սկսել է օգտագործվել 13-րդ դարից, վերջիններս 1918 թ. ձևավորված աղբրեջանական պետության պետական լեզու են հռչակում թուրքերենը՝ հաճախ օգտագործելով նաև «աղբրեջանաթուրքական լեզու» արտահայտությունը:

1937 թ. ընդունվեց Աղբրեջանական ԽՍՀ երկրորդ սահմանադրությունը, որտեղ աղբրեջաներեն լեզվի և ժողովրդի անունը «թուրքերենից» դարձավ «աղբրեջաներեն» (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 130): Հատկանշական է, որ Աղբրեջանի անկախ հանրապետության գոյության պայմաններում՝ 1918-1920 թթ., Աղբրեջանի պետական լեզու էր համարվում թուրքերենը, իսկ Աղբրեջանի Խորհրդային Միության մեջ գտնվելու ընթացքում այս հանրապետության պետական լեզուն սկսեց համարվել աղբրեջաներենը (Махмудлу и др., История Азербайджана, учебник для 9-го класса 130):

Այսպիսով՝ կարող ենք արձանագրել, որ ըստ աղբրեջանցիների՝ թեև 13-րդ դարից օգտագործվել է «աղբրեջաներեն լեզու արտահայտությունը», այնուամենայնիվ այն մինչև 1937 թ. հիմնականում կոչվել է «թուրքերեն»: Աղբրեջանական դասագրքերում հաճախ օգտագործվող «աղբրեջանաթուրքական լեզու» արտահայտությունը ամեն կերպ աղբրեջանցիներին թուրքերի, իսկ լեզուն՝ թուրքերենի հետ նույնացնելու ցանկության հետևանք է: Այս հանգամանքը թերևս կարելի է բացատրել այն տրամաբանությամբ, որ աղբրեջանցիները ամեն կերպ ձգտում են ամրապնդել թյուրքական ինքնության գիտակցումն իրենց հանրության շրջանում:

«Պատմական» Աղբրեջանի քարտեզը՝ ըստ աղբրեջանական դպրոցական դասագրքերի

Եզրակացություն

Ադրբեջանի պատմության դասագրքերում մենք ականատես ենք բացարձակ հայատյացության, քանի որ ադրբեջանցիները իրենց պատմության ողջ շարադրման ընթացքում ամեն կերպ ձգտում են մերժել ամեն հայկականը՝ այս ճանապարհին կանգ չառնելով ոչ մի կեղծիքի առաջ: Եզրակացության վառ վկայություններն են հողվածում բերված օրինակները, որտեղ առկա «պնդումները» հիմնավորումներ չունեն, և կամ մի «պնդումը» հակասում է մյուսին: Ուսումնասիրելով Ադրբեջանի դպրոցական պատմության դասագրքերը՝ կարող ենք արձանագրել, որ վերջիններս, իրենց «պատմական հայրենիքի» սահմանները գծելով «նախանշված» սահմաններում, իրենց են վերագրում պատմության ընթացքում այստեղ տեղի ունեցած գրեթե բոլոր իրադարձությունները: Միևնույն ժամանակ, այդ տարածքները համարելով իրենցը՝ ադրբեջանցի հեղինակները գրեթե անթաքույց տարածքային նկրտումներ են դրսևորում բոլոր հարևան պետությունների նկատմամբ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հարությունյան, Բաբկեն. «Պետական մակարդակի բարձրացված կեղծարարություն». *Վեմ համահայկական հանդես*, Բ (Ը) տարի, թիվ 4 (32), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր 2010, էջ 24-57:
2. Агаджанов, Сергей. *Очерки истории огузов и туркмен в Средней Азии IX-XIII вв.* Ашхабад, 1969.
3. Агаларов, Первиз, и др. *История Азербайджана, учебник для 11-го класса общеобразовательных школ.* Баку, 2018, https://www.e-derslik.edu.az/player/index3.php?book_id=273#books/273/units/unit-1/page3.xhtml.
4. Алиев, Вели, и др. *История Азербайджана 6 (учебник по предмету История Азербайджана для 6-го класса общеобразовательных школ).* Баку, 2017, https://e-derslik.edu.az/player/index3.php?book_id=248#books/248/units/unit-1/page3.xhtml.
5. Алиев, Таваккул, и др. *История Азербайджана, учебник для 10-го класса общеобразовательных школ.* Баку, 2017, https://www.e-derslik.edu.az/player/index3.php?book_id=232#books/232/units/unit-1/page3.xhtml.
6. Брокгауз, Арнольд и Ефронь Илья. *Энциклопедический словарь.* под. ред. Андреевского, томъ 1, А-Алтай, С.-Петербургъ, 1890, <https://runivers.ru/bookreader/book10132/#page/220/mode/1up>.
7. *История Азербайджана с древнейших времен до начала XX века.* под ред. Иггар Алиева, Баку, 1995, https://www.ederslik.edu.az/player/index3.php?book_id=484#books/484/units/unit1/page3.xhtml.
8. *История Азербайджана (с древнейших времен до первых десятилетий XXI века).* учебник для вузов, под ред. Мехмана Абдуллаева, Баку, 2016.
9. Махмудлу, Ягуб, и др. *История Азербайджана, учебник для 7-го класса общеобразовательных школ.* Баку, 2014, https://www.e-derslik.edu.az/player/index3.php?book_id=63#books/63/units/unit-1/page1.xhtml.
10. ---. *История Азербайджана, учебник для 9-го класса общеобразовательных школ.* Баку, 2016, https://www.e-derslik.edu.az/player/index3.php?book_id=484#books/484/units/unit-1/page3.xhtml.
11. ---. *История Азербайджана, учебник для 8-го класса общеобразовательных школ.* Баку, 2019, https://www.e-derslik.edu.az/player/index3.php?book_id=389#books/389/units/unit-1/page3.xhtml.
12. Мусаева, Офелия, и др. *История Азербайджана, отечество, 5-й класс, методическое пособие для учителя.* Баку, 2016,

<https://www.trims.edu.az/noduploads/book/quot-istoriya-azerbajdzhana-quot-azarbaycan-tarixi-fanni-uzra-5-ci-sinif-ucun-metodik-vasait.pdf>.

13. Энаятолла, Реза. *Азербайджан и Арран: Атурпатакан и Кавказская Албания* (издание третье). Ереван, 2020.

14. Pliny. *Natural History*. London, 1950.

15. *The Encyclopaedia Britannica*. New York, Eleventh Edition, Volume III, Azerbaijan.

16. "The Six Voyages of John Baptista Tavernier, a Noble Man of France Now Living, Through Turkey into Persia, and the East-Indies, finished in the Year 1670". made English by J.P, London, 1678.

17. Claudii, Ptolemaei. *E codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione indicibus tabulis instruxit carolus Muellerus*. voluminis Primi, Book V, Parisiis, 1901.

18. Ibn Khordadbeh. *Kitáb al-masâlik wa'l-mamâlik*. -BGA. editio II, p. VI, Lugd. Bat., 1967.

19. *Jacut's Geographisches Wörterbuch aus den Handschriften zu Berlin, St. Petersburg und Paris herausgegeben*. von Ferdinand Wüstenfeld. Leipzig, 1924.

20. "Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, écuyer baron d'Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes". t. 1, Paris, 1679.

WORKS CITED

1. Agadzhanov C. G., *Ocherki istorii oguzov i turkmen v Srednej Azii IX-XIII vv.*, Ashhabad, [Essays on the History of the Oguzes and Turkmens in Central Asia in the 9th-13th Centuries, Ashgabat] 1969. (In Russian)

2. Agalarov P., Guliev N., Hatamov R., Babaev F., Gasymov Je., Gusejnov Je., Dzhabbarov H., Bahramova S., Gusejnov A., *Istorija Azerbajdzhana, uchebnik dlja 11-go klassa obshheobrazovatel'nih shkol*, Baku, [History of Azerbaijan, textbook for the 11th grade of secondary schools, Baku] 2018. (In Russian)

3. Aliev T., Agalarov P., Guliev N., Gasymov Je., Babaev F., Gusejnov Je., Asadov K., Mamedov R., *Istorija Azerbajdzhana, uchebnik dlja 10-go klassa obshheobrazovatel'nih shkol*, Baku, [History of Azerbaijan, Textbook for the 10th grade of Secondary Schools, Baku] 2017. (In Russian)

4. Aliev V., Babaev I., Dzhafarov I., Mamedova A., *Istorija Azerbajdzhana 6 (ucebnik po predmetu Istorija Azerbajdzhana dlja 6-go klassa obshheobrazovatel'nyh shkol)*, Baku, [History of Azerbaijan 6 (textbook on the Subject History of Azerbaijan for the 6th grade of Secondary Schools), Baku] 2017. (In Russian)

5. Brokgauz' A. (Lejpszig'), Efron' A., (S.-Peterburg'), *Jenciklopedicheskij slovar'*, pod red. Andreevskago, tom' 1, A-Altaj, S.-Peterburg', [Encyclopedic Dictionary, under. ed. Andreevsky, St. Petersburg] 1890. (In Russian)

6. Harut'yunyan B., *Petakan makardaki bard'racvac' keghc'ararut'yun, «Vem» hamahaykakan handes, B (Y') tari, t'iv 4 (32), hoktember-dektember*, Erevan, [State-level counterfeiting, Yerevan] 2010. (In Armenian)

7. *Istorija Azerbajdzhana (s drevnejshih vremen do pervyh desjatiletij XXI veka)*, uchebnik dlja vuzov, pod red. M. Abdullaeva, Baku, [History of Azerbaijan (from Ancient Times to the First Decades of the 21st century), textbook for universities, ed. M. Abdullayeva, Baku] 2016. (In Russian)

8. *Istorija Azerbajdzhana s drevnejshih vremen do nachalo XX veka*, pod red. I. Alieva, Baku, [History of Azerbaijan from Ancient times to the Beginning of the 20th century, ed. I. Alieva, Baku] 1995. (In Russian)

9. Jenajatolla R., Azerbajdzhan i Arran: Aturpatakan i Kavkazskaja Albanija (izdanie tret'e), Erevan, [Azerbaijan and Arran: Aturpatakan and Caucasian Albania (third edition), Yerevan] 2020. (In Russian)

10. Mahmudlu Ja., Agaev S., Hub'jarov B., Alishova H., Gusejnova L., Bahramova S., Istorija Azerbajdzhana, uchebnik dlja 7-go klassa obshheobrazovatel'nih shkol, Baku, [History of Azerbaijan, textbook for the 7th grade of secondary schools, Baku] 2014. (In Russian)

11. Mahmudlu Ja., Aliev G., Gusejnova L., Alishova H., Dzhabbarov H., Musaeva Je., Bahramova S., Istorija Azerbajdzhana, uchebnik dlja 8-go klassa obshheobrazovatel'nih shkol, Baku, [History of Azerbaijan, textbook for the 8th grade of secondary schools, Baku] 2019. (In Russian)

12. Mahmudlu Ja., Aliev G., Abdullaev G., Gusejnova L., Dzhabbarov H., Istorija Azerbajdzhana, uchebnik dlja 9-go klassa obshheobrazovatel'nih shkol, Baku, [History of Azerbaijan, textbook for the 9th grade of secondary schools, Baku]. (In Russian)

13. Musaeva O., Gusejnova L., Dzhabbarov H., Istorija Azerbajdzhana, otechestvo, 5-j klass, metodicheskoe posobie dlja uchitelja, Baku, [History of Azerbaijan, fatherland, 5th grade, teacher's guide, Baku,] 2012. (In Russian)

THE CONCEPT OF THE HISTORY OF AZERBAIJAN (ACCORDING TO SCHOOL TEXTBOOKS)

ARMAN YEGHIAZARYAN

*Yerevan State University, Chair of the History of Armenia,
Editorial Board of Journal «Scientific Artsakh», Doctor of Sciences, Professor;
Yerevan, the Republic of Armenia*

ARA HOVHANNISYAN

*Yerevan State University, Chair of the History of Armenia,
Associate Professor; Ph.D. in History
Yerevan, the Republic of Armenia*

ARMINE CHIROYAN

*Yerevan State University, Chair of the History of Armenia, Ph.D. Student
Yerevan, the Republic of Armenia*

History textbooks are of great importance in the education of the younger generation, forming geographical, chronological and substantive knowledge about the homeland, people and its history. It is no coincidence that history textbooks in a number of countries, dictated by political conditions, also acquire ideological functions, trying to instill in the new generation ideas of an ideological and political nature in addition to historical knowledge and even instead of them, which often not only distort historical realities, but also form a hostile attitude towards other peoples.

The purpose of the article is to present the concept of the history of Azerbaijan on the basis of a critical analysis of Azerbaijani school history textbooks. The task was set to identify the main approaches of Azerbaijani authors to the issues of the "historical territory of Azerbaijanis", their origin and formation, as well as claims to the territory of neighboring peoples.

The work uses the historical-critical method. As part of the latter, an attempt was made to identify the consistent distortion of information from historical sources in Azerbaijani textbooks, and its motives, while highlighting both the true meaning of the

mentioned information and presenting new information demonstrating the falsifications of Azerbaijani authors.

The article reveals a lot of such falsifications, presents the contradictions caused by them in Azerbaijani textbooks, as well as their clearly anti-Armenian content.

Key words: *falsification of history, authors, school textbooks, people, nation, language, religion, historical territory, states contradictions, concept.*

КОНЦЕПЦИЯ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА (ПО ШКОЛЬНЫМ УЧЕБНИКАМ)

АРМАН ЕГИАЗАРЯН

*профессор кафедры истории Армении Ереванского государственного университета, член редколлегии журнала «Научный Арцах»,
доктор исторических наук,
г. Ереван, Республика Армения*

АРА ОГАНЕСЯН

*доцент кафедры истории Армении Ереванского государственного университета, кандидат исторических наук,
г. Ереван, Республика Армения*

АРМИНЕ ЧИРОЯН

*соискатель кафедры истории Армении Ереванского государственного университета,
г. Ереван, Республика Армения*

Учебники истории имеют большое значение в воспитании подрастающего поколения, формируя географические, хронологические и предметные знания о родине, народе и его истории. Не случайно учебники истории в ряде стран, продиктованные политическими условиями, приобретают и идеологические функции, пытаясь привить новому поколению идеи идейно-политического характера в дополнение к историческим знаниям и даже вместо них, что зачастую не только искажает исторические реалии, но и формирует враждебное отношение к другим народам.

Цель статьи – представить концепцию истории Азербайджана на основе критического анализа азербайджанских школьных учебников по истории. Была поставлена задача выявить основные подходы азербайджанских авторов к вопросам «исторической территории азербайджанцев», их происхождения и формирования, а также притязаний на территории соседних народов.

В работе использован историко-критический метод. В рамках последнего была предпринята попытка выявить последовательное искажение сведений из исторических источников в азербайджанских учебниках и его мотивы, при этом выделив как истинный смысл упомянутых сведений, так и представив новые сведения, демонстрирующие фальсификации азербайджанских авторов.

В статье раскрывается множество таких фальсификаций, представлены противоречия, вызванные ими в азербайджанских учебниках, а также их явно антиармянское содержание.

Ключевые слова: *фальсификация истории, авторы, школьные учебники, народ, нация, язык, религия, государственные образования, историческая территория, противоречия концепция.*